

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 10 - Sayı/Issue 2 - Ağustos/August 2025: 362-380

Endülüs'te Bir Varoluş Mücadelesi: Mevlid-i Nebî Kutlamaları ve Azefî Ailesinin Rolü

A Struggle for Existence in al-Andalus: The Celebrations of Mawlid al-Nabî and Role of the 'Azafî Family

Yakup AKYÜREK

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Şırnak, Türkiye

Asst. Prof., Şırnak University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Şırnak, Türkiye

yakup.akyurek@sirnak.edu.tr Orcid: 0000-0003-3331-7090

Atıf/Cite:

Akyürek, Yakup. "Endülüs'te Bir Varoluş Mücadelesi: Mevlid-i Nebî Kutlamaları ve Azefî Ailesinin Rolü". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Ağustos 2025), 362-380.
<https://doi.org/10.20486/imad.1694875>

Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru Tarihi / Received: 07.05.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 08.07.2025

Etik Beyanı/Ethical Statement:

Bu makale, XVII. Uluslararası Mevlid-i Nebî Sempozyumu'nda (16-17 Ekim 2023, Şanlıurfa) "Endülüs'te Müslüman İnanıcının Muhafazasında Mevlid-i Nebî'nin Rolü" ismiyle sunulan ve bildiriler kitabında yayımlanan tebliğin geliştirilmiş ve genişletilmiş versiyonudur./ This article is a revised and expanded version of the paper entitled "Endülüs'te Müslüman İnanıcının Muhafazasında Mevlid-i Nebî'nin Rolü" which was presented at the 17th International Mawlid al-Nabî Symposium (October 16-17, 2023, Şanlıurfa) and published in the symposium proceedings.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Öz

Bu çalışmada, Endülüs coğrafyasında 7./13. yüzyılda ortaya çıkan Mevlid-i Nebî kutlamalarının tarihî kökenleri, gelişimi ve toplumsal işlevleri ele alınmaktadır. Araştırmanın temel amacı, Sebte'li Ahmed el-Azeî ve oğlu Ebü'l-Kâsım el-Azeî öncülüğünde başlatılan mevlid kutlamalarının bölgedeki inanç muhafazası ve toplumsal dayanışmadaki rolünü tespit etmektir. Endülüs'te siyasi ve kültürel çözülmenin yaşandığı bir dönemde bu tür dinî merasimlerin nasıl bir kimlik koruma aracı olarak işlev gördüğü değerlendirilmektedir. Çalışma, mevlid kutlamalarının Doğu İslam dünyasındaki örneklerden etkilenmediğini, Endülüs'teki sosyo-politik ortama bir cevap niteliği taşıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu noktada Hristiyan baskısının arttığı ve Müslüman kimliğin tehdit altında olduğu bir süreçte mevlid kutlamalarının kültürel direniş aracı hâline geldiği fikrinden hareketle şekillenmiştir. Araştırmanın kapsamını Azeî ailesinin başlattığı mevlid kutlamaları oluşturmakta ve bu husus yazdıkları *ed-Dürri'l-munazzam* adlı eser üzerinden temellendirilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın sınırlarını Endülüs'te ortaya çıkan mevlid merasimleri ile bu kutlamaların teşekkülünde etkili olan Azeî ailesinin katkıları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Endülüs, Mevlid-i Nebî, Azeî Ailesi, Müdeccenler, Moriskolar, Bid'at.

Abstract

This study examines the historical origins, development, and socio-religious functions of the *Mawlid al-Nabî* celebrations that emerged in the Andalusian region during the 7th/13th centuries. The main objective of the research is to determine the role of these celebrations—initiated under the leadership of Ahmad al-‘Azafi of Ceuta and his son Abū'l-Qāsim al-‘Azafi—in preserving religious identity and fostering social solidarity in the region. The study evaluates how such religious celebrations functioned as instruments of identity preservation during a period marked by political and cultural disintegration in al-Andalus. It aims to demonstrate that the Andalusian Mawlid celebrations were not mere imitations of their Eastern Islamic counterparts but rather developed as a response to the unique socio-political conditions of al-Andalus. Specifically, the research is framed around the idea that, in a time when Christian pressure was intensifying and Muslim identity was under threat, Mawlid celebrations came to serve as tools of cultural resistance. The scope of the study centers on the Mawlid celebrations initiated by the ‘Azafi family and is grounded in their seminal work *al-Durr al-munazzam*. Accordingly, the focus of this research is limited to the Mawlid celebrations that emerged in al-Andalus and the pivotal role played by the ‘Azafi family in their formation.

Keywords: Islamic History, al-Andalusia, Mawlid al-Nabî, The ‘Azafi Family, Mudéjars, Moriscos, Bid'a.

Giriş

Müslümanların yaşadığı farklı coğrafyalarda kutlanan Mevlid-i Nebî merasimleri, tarihsel bağlam ve toplumsal ihtiyaçlara göre değişkenlik göstermektedir. Bu çerçevede Mevlid kutlamalarının yalnızca dinî bir ritüel değil, aynı zamanda toplumsal kimlik, birliklilik ve kültürel direniş aracı olarak işlev gördüğü söylenebilir. Hz. Peygamber'in İslam dini ve Müslümanlar nezdindeki konumu mevlid merasimlerinin ortaya çıkışından sonra önemli bir literatüre dönüşmesine katkı sağlamıştır. İslam dünyasındaki mevlid kutlamalarının ortaya çıkışı ve gelişim seyri ile ilgili önemli çalışmalar yapılmasına karşın¹

¹ Mevlid bibliyografyasını tespit etmek üzere yapılan bir çalışmada 10 doktora tezi, 89 yüksek lisans tezi, 72 ansiklopedi maddesi, 230 kitap, 250 makale, 199 kitap bölümü ve 216 bildiri metni yapıldığı tespit edilmiştir. Şevval Sena Çulfaz, "Mevlid Bibliyografyası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 31 (2023), 223;

Endülüs coğrafyasıyla ilgili ve özellikle Azeffî'nin eseri ve Endülüs'te mevlid kutlamalarını başlatmasına dair doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Buna karşın Mağrib'te mevlid eserlerinin ortaya çıkışı ve bu merasimlerin kutlanmaya başlamasıyla ilgili çalışmalar mevcuttur. Bu hususta yapılan çalışmalarda özellikle Endülüs'te ortaya çıkan mevlid merasimlerine ve Azeffî ailesinin rolüne kısaca temas edilmektedir.²

Mevlid kutlamaları, Mağrib ve Endülüs'te teşekkül etmeden önce Şîî Fâtımîler (909-1171) ve Sünnî Eyyûbîler (1171-1462) döneminde de farklı şekillerde icra edilmiştir. Fâtımîlerin bu kutlamaları iktidarlarını meşrulaştırmak amacıyla siyasî bir araç olarak kullanmaları, Sünnî çevrelerde mevlide yönelik temkinli bir tavır gelişmesine neden olmuştur.³ Eyyûbîler döneminde ise ilk defa Erbil Atabegi Muzafferüddin Kökböri (1190-1233) tarafından düzenlenen mevlid merasimleri,⁴ Haçlı saldırılarına karşı halkı bir araya getirmeyi amaçlayan savunma amaçlı stratejik kutlamalar olarak anlam kazanmıştır.⁵ Bu erken dönem uygulamaların ortak yönü, mevlidin daha çok siyasî ve askerî işlevlerle iç içe geçmiş bir ritüel olmasıdır. Bu bağlamda, Endülüs'te ortaya çıkan mevlid merasimlerinin, bu örneklerden farklı olarak, doğrudan bölgenin kendine özgü sosyo-politik dinamiklerine bir cevap niteliğinde geliştiği ve halkın inançlarını muhafaza etmeye yönelik bir işlev taşıdığı görülmektedir. Ayrıca, mevlid uygulamalarının Şîî kaynaklı olması ve zamanla dinin özüne aykırı unsurlar barındırmaya başlaması, bu kutlamaların dinî hükmüne dair tartışmaları da beraberinde getirmiş ve bid'at

Türkçe mevlidler üzerine yapılan bir diğer bibliyografik çalışma için bk. Şerife Ağarı, "Türkçe Mevlidler Üzerine Yapılmış Çalışmalar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *Türk Kültüründe Mevlit Geleneği Uluslararası Sempozyumu*, (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2023).

² Zehra Gözütok Tamdoğan, "Mağrib ve Endülüs'te Hz. Peygamber (sas)'e Muhabbetin Simgeleri - Mevlidiyyât, Sahîh-i Buhârî Hatimleri ve Mescid-i Nebvî'ye Gönderilen Mektuplar-", *Akademik Siyer Dergisi* 6 (Haziran 2022); Zehra Gözütok Tamdoğan, "Mağrib'de Mevlid-i Nebî Merâsimleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2019b); Zehra Gözütok Tamdoğan, "Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 17/34 (2019a); Ayrıca bk. Abdurrahman Mıhçıoğlu, "Mağrib'de Mevlid Geleneği", *Tarihten Günümüze Mevlid-i Şerif*, ed. Kemal Yıldız vd. (Semerkant: Nizamiye Akademi, 2022); Ahmet Kavas, "Afrika'da Mevlid Kutlamaları", *Diyanet İlmî Dergi: Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı* 2000).

³ Mevlid'in dini hükmü tartışmaları için bk. Ahmet Özel, "Mevlid: Tarihi ve Dinî hükmü", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12 (Haziran 2002), 243-246; Ayrıca bk. Ahmet Özel, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 24 Ağustos 2023).

⁴ Nidâl Müeyyed Mâl Azîz A'racî, *ed-Devletü'l-Merîniyye alâ ahdi's-Sultân Yûsuf b. Ya'kûb el-Merîni (685-706/1286-1306)* (Musul: Câmîatü Musul, 1425/2004), 94; Kökböri döneminde kutlanan mevlid merasimleri hakkında bilgi için ayrıca bk. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1391/1971), 4/117.

⁵ Ömer b. Abdurrahmân b. Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeblî-'Arabî* (Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melayin, 1983), 111; Muhammed Rıdvân Dâye, *Fî'l-edeblî-'Endelûsî* (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1421/2000), 100.

tartışmalarını doğurmuştur. Bu durum Azefî'nin meseleye yaklaşımını beraberinde getirmiştir.

Mağrib ve Endülüs'te mevlid kutlamalarını konu alan araştırmalarda, bu bölgelerde gelişen merasimlerin kökeni sıklıkla Eyyûbîler'e dayandırılmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde, İbn Dihye el-Kelbî (öl. 633/1235), İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240), İbn Câbir (öl. 780/1378) ve Ruaynî (öl. 779/1378) gibi Endülüslü âlimlerin rihle geleneği kapsamında Doğu İslam dünyasına seyahat ettikleri,⁶ Erbil'de düzenlenen mevlid kutlamalarına katıldıkları ve bu tecrübenin ardından mevlid literatürüne katkıda bulundukları ifade edilmektedir. Bu durum, mevlid kutlamalarının önce Mağrib'e, oradan da Endülüs'e taşındığı yönünde bir kanaat oluşturmıştır. Nitekim Ahmed b. Muhammed el-Azefî'nin de Doğu'daki bu kutlamalardan etkilenerek Mağrib'te mevlid kutlamalarına öncülük ettiği ileri sürülmüştür.⁷ Ancak adı geçen âlimlerin birçoğu rihle dönüşü memleketlerine geri dönmemiş, seyahat ettikleri coğrafyalarda kalmışlardır. Bu nedenle, Mağrib ve Endülüs'teki mevlid kutlamalarının doğrudan Erbil'deki merasimlere bağlanması isabetli görünmemektedir. Coğrafyalar arasında kültürel bir etkileşim söz konusu olmakla birlikte, Azefî'nin *ed-Dürri'l-munazzam fî mevlidi'n-nebiyyi'l-mu'azzam* adlı mevlid eseri telif etmesi ve bu kutlamaları yaygınlaştırma çabası, yalnızca bu etkileşimle açıklanması oldukça zordur. Bu çalışmada özellikle üzerinde durulan sorunlardan birini bu husus oluşturmaktadır. Endülüs'te 7./13. yüzyılda yaşanan toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşümlerin, mevlid kutlamalarının ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada Azefî ailesinin mevlid eseri yazma gerekçesini temellendirmek adına Endülüs'teki sosyo-politik ortam ve müdeccenler ile moriskoların yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Bu çalışma, söz konusu bağlamda özellikle el-Azefî ailesinin öncülüğünde gelişen mevlid kutlamalarının tarihî arka planını ele almaktadır. Bu doğrultuda Azefî'nin eserinin muhtevası ve bid'at tartışmalarına yaklaşımı işlenmektedir. Ayrıca çalışmada esas alınan eser hakkında ilk defa kapsamlı bir inceleme sunulmaktadır. Dolayısıyla araştırma bugüne kadar yeterince incelenmemiş olan Endülüs'teki mevlid merasimlerinin ortaya çıkış süreci ve sebeplerini, sosyo-politik bağlam dâhilinde Azefî ailesinin rolü üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. Endülüs'te Sosyo-Politik Ortam

Endülüs coğrafyasında ortaya çıkan mevlid merasimlerinde Endülüs'teki sosyo-politik ortamın önemli bir etkisi olmuştur. Doğu İslam dünyasından uzak bir coğrafyada yer alan Endülüs, fethinden yıkılışına kadar pek çok zorlu siyasi ve toplumsal süreç

⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yakup Akyürek, *Siyer Edebiyatı: Endülüs* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023), 287-294.

⁷ Nidâl el-A'racî, *ed-Devletü'l-Merîniyye*, 94; Tamdoğan, "Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri", 462.

yaşamıştır. Bu sürecin en belirleyici unsurlarından biri, erken dönemlerden itibaren Hristiyan krallıkların Reconquista hareketiyle (718–1492) Müslüman topraklarını yeniden ele geçirme yönündeki sistematik çabalarıdır.⁸ Endülüs Müslümanlarının zamanla zayıflaması, küçük devletçiklere bölünmesi ve iç çekişmelere sürüklenmesi, bu hareketin ivme kazanmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılmasının ardından başlayan ve *Mülûkü't-tavâif* (1031–1090) olarak adlandırılan emirlikler döneminde, Müslümanlar arasındaki birlik bozulmuştur. Her şehir ayrı bir emirlik hâline gelmiştir. Bu çok başlı siyasal yapı, Müslümanların iç rekabete sürüklenmesine ve Reconquista hareketi karşısında zayıf kalmasına neden olmuştur. Emirliklerin, hâkimiyetlerini koruma amacıyla birbirlerine karşı Hristiyan güçlerle iş birliğine gitmeleri, askeri ve ekonomik zafiyetleri bu süreci daha da derinleştirmiştir. Bu siyasal dağınıklığın olumsuz etkilerini fark eden İbn Hazm (öl. 456/1064) ve Ebü'l-Velîd el-Bâcî (öl. 474/1081) gibi âlimler, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmanın sağlanması gerektiğini vurgulamış, dönemin emirlerini bu konuda uyarmışlardır.⁹

Siyasi istikrarsızlık karşısında Endülüslü sultanlar, Mağrib'teki Murâbitlar (1056–1147) ve ardından Muvahhidler (1130–1269) gibi güçlü devletlerden yardım talep etmiştir.¹⁰ Bu devletlerin Endülüs'e müdahil olmasıyla geçici bir siyasi toparlanma sağlanmıştır. Bu süreçte, Endülüs halkının cihada teşvik edilmesi ve birlik çağrıları önemli bir strateji olarak öne çıkmıştır. Sultanların teşvikiyle âlimler tarafından kaleme alınan risalelerde cihad teması öne çıkarılmış, hutbelerde bu tema üzerinden toplumsal birlik vurgulanmıştır.¹¹ Muvahhidler döneminde bu çağrılar sistematik bir şekilde devam etmiş, sultanların isteğiyle siyer ve meğâzî literatürüne yönelik eserler çoğalmıştır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in yaşantısını konu edinen literatür, toplumsal bütünlüğü sağlayıcı bir unsur olarak öne çıkmıştır.¹² Nitekim Rıdvan Dâye bu hususta şunları ifade etmiştir:

⁸ Reconquista hareketinin oluşumu üç aşamada değerlendirilmektedir. Birinci aşamanın 718 yılında, yani Endülüs'ün fethinin hemen ardından başladığı ifade edilmektedir. Bu durum, hareketin fethin ilk yıllarından itibaren varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. bk. Lütfi Şeyban, *Endülüs: Cihat, Reconquista, Convivencia* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 75–76.

⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 170–174.

¹⁰ Bilgi için bk. Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*, 187–190, 215; Murâbitlar ve Muvahhidler hakkında detaylı bilgi için bk. Adnan Adıgüzel, *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler Kuruluş Dönemi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011); Adnan Adıgüzel, *Murâbitlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024).

¹¹ Detaylı bilgi için bk. Akyürek, *Siyer Edebiyatı: Endülüs*, 61–71.

¹² Endülüs'te siyer ve meğâzî ilimlerini ele alan bir çalışmada cihad ruhunun gelişimi bu kavramlar üzerinden işlenmiştir. Bu önemli çalışma için bk. Maher Jarrar, "el-Meğâzî ve's-Siyer fi'l-Endelüs: Dirâsetün fi tetavvuri mefhumî'l-cihâd", *From Baghdad to Beirut: Arab and Islamic Studies in Honor of John J. Donohue S.J.*, ed. Leslie Tramontini-Chibli Mallat (Beirut: Ergon Verlag Würzburg İn Kommission, 2007).

Endülüs'ün içinde bulunduğu sürekli cihad ortamı, şairlerin ve ediplerin yönünü mukaddes beldelere çevirmiştir. Bu yönelim, özellikle Hz. Peygamber'in kabrine, onun siyerine, hasâisine ve şemâiline olmuştur. İçinde bulundukları zorlu şartlar, onları sabır ve sebat içinde kalmaya, cesareti kuşanmaya ve Allah'ın yardımına nail olmaya teşvik etmiştir. Bu da onları söz konusu temalarda şiir ve benzeri edebî türler kaleme almaya sevk etmiştir.¹³

Endülüs toplumunun bu çabaları, Reconquista hareketinin önünü kesmeye yetmemiştir. 591/1195 yılında kazanılan Erek Savaşı (Battle of Alarcos) Müslümanlara kısa süreli bir nefes aldırda da ardından gelen 609/1212 tarihli İkâb Savaşı (Las Navas de Tolosa) hezimetini büyük bir dönüm noktası olmuştur.¹⁴ Bu savaş, yalnızca askerî değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel anlamda da bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur.¹⁵ Müslümanlar bu tarihten itibaren hızlı bir şekilde azınlık hâline gelmiş, Hristiyanların hâkimiyetindeki bölgelerde dinî ve kültürel kimliklerini korumakta zorlanmışlardır.

Reconquista hareketinin ikinci dalgasının (1085-1238) başlamasıyla Hristiyan devletler, bu bölgelerin tekrar hâkimiyetlerine geçebileceği düşüncesine kapılmaya başlamışlardır. Reconquista hareketi, askerî anlamda olduğu kadar kültürel ve dinî boyutları da içermektedir. Endülüs Müslümanlarının elindeki topraklar, Hristiyanlar tarafından geri alındığında, yeni bir sosyo-kültürel ortam ortaya çıkmıştır. Müslümanlar, başlangıçta nüfus olarak çoğunlukta olmalarına rağmen,¹⁶ Reconquista hareketinin başarıya ulaşması ve otoritenin Hristiyan devletlerin eline geçmesiyle azınlık durumuna düşmüşlerdir.¹⁷ Bundan sonraki süreçte, Müslümanlar zorunlu göçe tabi tutulmuş, geri alınan topraklara Hristiyanlar iskân edilmiş, göç etmeyen Müslümanlar ise baskı ve misyonerlik faaliyetleriyle Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır.

Hristiyanlar tarafından geri alınan topraklarda kalan ve “müdeccenler” olarak tanımlanan Müslümanlar, Hristiyan hâkimiyetinde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.¹⁸ 16. yüzyıldan itibaren zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışılan Endülüs Müslümanları ise “moriskolar” olarak adlandırılmıştır.¹⁹ Dolayısıyla, Endülüs'te Hristiyan hâkimiyetinde yaşamaya devam eden nüfus; önce “müdeccenler” olarak isimlendirilmiş, ardından

¹³ Dâye, *Fî'l-edebi'l-Endelûsî*, 101.

¹⁴ Şeyban, *Endülüs: Cihat*, 319-324.

¹⁵ Muhammed b. Ahmed Azefî, *ed-Dürrü'l-munazzam fî mevlidi'n-nebiyyi'l-mu'azzam*, thk. Abdullah Hammâdî (Amman: Durûb li'n-neşr ve't-tevzî', 2016), neşredinin girişi 15-16.

¹⁶ Müslümanların çoğunlukta olmalarına rağmen savaşlarda kaybetmeleri, din bağının ve ahlaki değerlerinin zayıflamasına bağlanmıştır. bk. Nizamettin Parlak, *Endülüs'ün Çöküşü* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 101-105.

¹⁷ 11. Asırdan sonra Müslümanların bölgede nüfusları azalmaya başlamıştır. Detay için bk. Thomas F. Gilick, *Islam and Christian Spain in the early Middle Ages* (Leiden: Brill, 2005), 24.

¹⁸ Mehmet Özdemir, "Müdeccenler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 12 Eylül 2023).

¹⁹ Mehmet Özdemir, "Moriskolar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 12 Eylül 2023).

zorla Hristiyanlaştırılmalarıyla birlikte “moriskolar” olarak anılmaya başlanmıştır. 11. yüzyılda başlayan baskılar, 13. yüzyılda daha da artmış ve nihayetinde 15. yüzyılda büyük bir sürgün yaşanmıştır. Bu süreçte, Endülüs Müslümanları, Katolik Hristiyanların uygulamaya koyduğu her geçen gün artarak devam eden baskı ve zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır.²⁰

Özellikle müdeccenler ve moriskolar, bu süreçte kendi dinî kimliklerini korumak adına çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Müdeccenler, ilk zamanlarda dinlerini gizlice yaşamaya çalışmış, İslâmî pratikleri sürdürmeye devam ettirmişlerdir. Moriskolar ise, 1502’de zorla Hristiyanlaştırıldıklarında, dışarıya karşı Hristiyanlık inancını benimsemek zorunda kalmış, ancak içsel olarak İslam’a olan bağlılıklarını gizlice sürdürmüşlerdir.²¹ Bu topluluklar, sürekli olarak asimilasyon baskıları, ekonomik engeller ve dinî özgürlüklerini kısıtlayan yasaklarla karşı karşıya kalmışlardır. Söz gelimi Arapça konuşmaları,²² ibadetlerini açıkça yerine getirmeleri ve geleneksel İslâmî giyim tarzlarını sürdürmeleri yasaklanmıştır. Bununla birlikte, müdeccenler arasında, Hristiyanlıkla olan ilişkilerinin şekli, özellikle zorla vaftiz edilmeleri ve gizlice ibadetlerini sürdürmeleri sebebiyle sürekli bir kimlik bunalımına yol açmıştır.²³ Bu durumda, mevlid kutlamaları gibi dinî etkinlikler, Endülüs’teki Müslüman topluluklar için bir kimlik mücadelesi olarak özellikle 7./13. asır ve sonrasında önemli bir yer tutmuştur. Bu baskı ortamında, mevlid gibi dinî törenler, Müslüman kimliğinin korunmasına hizmet eden merasimler hâline gelmiştir. Azefî ailesinin mevlid merasimlerini başlatma gayeleri müdeccenlerin yaşadıkları bu zorluklarla doğrudan ilişlidir.

Bu tarihsel bağlam, Azefî ailesinin mevlid eseri kaleme alma motivasyonunu anlamak açısından son derece önemlidir. Ahmed b. Muhammed el-Azefî’nin *ed-Dürrü’l-munazzam* adlı eseri, yalnızca Hz. Peygamber’in doğumunu anlatmak amacıyla değil, aynı zamanda Müslümanların inançlarını muhafaza etmeleri ve toplumsal kimliklerini korumaları amacıyla da telif edilmiştir. Azefî ailesinin bu çabası, Endülüs’te İslâmî bilincin canlı tutulmasına yönelik önemli bir girişim olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla

²⁰ Cumhur Ersin Adıgüzel, "İspanya Krallığı", *Günümüz Avrupasında Müslüman Azınlıklar*, ed. İrfan Aycan (Ankara: Otto Yayınları, 2021).

²¹ Bu konuda yapılan şu çalışmaya bk. Hüseyin Gökalp, *Moriskolar: Zorla Hristiyanlaştırılan Endülüslü Müslümanlar* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023).

²² Endülüs Müslümanları zamanla ana dillerini muhafaza etmekte güçlük çekmiş, bu durum onları dinî içerikli metinleri Arap harfleriyle İspanyolca yazmaya sevk etmiştir. Bu çabanın neticesinde "aljamiado" adı verilen özgün bir literatür geleneği oluşmuştur. Sargon Erdem, "Aljamia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 23 Aralık 2023).

²³ Müdeccenler ve moriskoların yaşadıkları sıkıntıları kronolojik olarak ele alan şu çalışmaya bk. Mehmet Özdemir, "Güney Avrupa’da İlk Müslüman Azınlık: Müdeccenler ve Moriskolar", *Günümüz Avrupa’sında Müslüman Azınlıklar*, ed. İrfan Aycan (Ankara: Otto Yayınları, 2021); Ayrıca bk. Lütfi Şeyban, *Endülüs, Direniş ve Soykırım* (İstanbul: Muhit Kitap, 2021), 110-168.

Endülüs'teki sosyo-politik ortam Azeî ailesinin mevlid merasimleri başlatma gerekeçlerini oluşturmuştur.

2. Azeî Ailesi

Mağrib ve Endülüs'te mevlid kutlamalarına öncülük eden Azeî ailesi, Sebte şehrinde yaşamakta ve bölgede önemli bir nüfuzları bulunmaktadır. Kuzey Afrika'nın önemli bir liman kenti olan Sebte, Mağrib ile Endülüs'ü birbirine bağlamaktadır. İkâb Savaşı sonrası bölgedeki Muvahhidler Devleti'nin gücü zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde Sebteliler, Muvahhidlere bağlılıklarını bildirerek hâkimiyetlerini kabul etmişlerdir. Fakat Hafsîlerin (1228-1574) kurucusu Ebu Zekerriyya Yahya'nın (öl. 647/1249) bağımsızlığını ilan etmesiyle Sebte şehri Hafsî hanedanının hâkimiyetine girmiştir. Hafsîlerin Sebte halkına zulmetmesiyle hâkimiyetleri uzun sürmemiştir. Ebu Zekerriyya Yahya'nın ölümü üzerine Sebte halkı, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Azeî'nin öncülüğünde yönetime el koymuş ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Böylece Benü Azeî'nin Sebte'de hâkimiyetleri başlamıştır. Benü Azeî'nin 647/1249 yılında başlayan Sebte hâkimiyetleri 677/1279 tarihine kadar sürmüştür.²⁴

Azeî ailesi, siyasetten önce Sebte'de ilimle meşgul olan ve bu yönleriyle temayüz etmiş bir ailedir. Daha sonra 8./14. yüzyıla kadar siyasetle uğraşmışlar bir yandan da ilmi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Azeî ailesi, dedeleri İbn Ebû Azafe'ye nispetle Benü Azeî olarak isimlendirilmişlerdir. Soy bakımından Yemen Araplarına dayanan bu aile, Sebte şehrine gelip yerleşmişlerdir.²⁵

Azeî ailesinin ön plana çıkan isimlerinden biri, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Lahmî'dir. Künyesi ise Ebü'l-Abbâs ve İbnü'l-Hatîb'tir. Ancak tabakat kitapları ve ulema nezdinde daha çok Ebü'l-Abbâs el-Azeî olarak bilinmektedir. Ebü'l-Abbâs el-Azeî 577/1182 yılında Sebte şehrinde doğmuştur. Babasının yanında ilk eğitimini aldıktan sonra çok sayıda hocadan ders almıştır. Önemli hocaları arasında İbn Hubeys (öl. 584/1188), Süheyli (öl. 581/1185), İbn Beşküvâl (öl. 578/1183) ve İbn Hayr el-İşbîlî (öl. 575/1179) zikredilebilir. Azeî, dönemin önemli hocalarından dersler aldığı gibi Sebte Camii'nde ders vermeye başlamasıyla birçok talebe yetiştirmiştir. Kendisinden İbn Ebü'r-Rebî' (öl. 688/1289) ve İbnü'l-Ebbâr (öl. 658/1260) ders almıştır. 633/1236 tarihinde doğup büyüdüğü Sebte şehrinde vefat etmiştir.²⁶

Ailenin ön plana çıkan diğer ismi ise Muhammed b. Ahmed el-Lahmî es-Sebtî'dir. Babasıyla isimlerinin karışmaması için Ebü'l-Kâsım el-Azeî olarak meşhur olmuştur.

²⁴ Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 23-24.

²⁵ Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 23.

²⁶ Hayatı hakkında bilgi için bk. Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 14/100.

Muhammed b. Ahmed, 607/1211 yılında Sebte’de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimi babasının yanında almıştır. Sonrasında hadis ve edebiyat ilimlerine ilgi duymuştur. Sebte halkının Hafisler tarafından zulme uğradığı dönemde ailesinin de nüfuzunu kullanarak onlara karşı mücadele etmiş ve Sebte şehrinin liderliğini üstlenmiştir. Babasının yazmaya başlayıp tamamlayamadığı mevlid eserini kendisi nihayete erdirmiştir.²⁷ O da babası gibi doğup büyüdüğü Sebte şehrinde 677/1279 yılında vefat etmiştir.²⁸ Azeî ailesi hakkında verilen bu kısa bilgilerden sonra çalışmanın ana odağını oluşturan *ed-Dürrü’l-munazzam* adlı eser hakkında bilgi verilecek ve bu ailenin mevlid kutlamalarındaki rolü ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. *ed-Dürrü’l-munazzam* Adlı Eser, Yazılma Sebebi ve Muhtevası

ed-Dürrü’l-munazzam adlı eser, Muhammed b. Ahmed’in babası tarafından yazılmaya başlanmış onun vefatıyla oğlu tarafından tamamlanmıştır. Eserin başında bu durum müellif tarafından ifade edilmiş, Muhammed b. Ahmed eseri, babasına, vefatından önce okuduğunu belirtmiştir. 633/1236 senesinin Ramazan ayında ise eser nihayete ermiştir.²⁹ Bu nedenle *ed-Dürrü’l-munazzam* eserin muhakkiki tarafından Muhammed b. Ahmed’e nisbetle neşredilmiştir. Nitekim Muhammed b. Ahmed, babasından aktardığı bilgilere dikkat çekmek için, “müellif dedi ki, Allah kendisine rahmet eylesin” ifadesini kullanmış; kendi görüşlerini aktardığı kısımları ise “قلت/Ben derim ki” kelimesiyle aktarmıştır.³⁰ Bu münasebetle çalışmanın baba ve oğlun ortak eseri olarak kabul edilmesi daha uygundur.

Eserin yazılma amacı ise mukaddime kısmında açık bir şekilde ifade edilmiştir. Azeî’nin Endülüs Müslümanlarının kültürel ve dini yaşantılarını tasvir eden bazı cümlelerine yer vermek onun eserini yazma gayesini açıklayıcı mahiyette olacaktır:

Bakın bu zamanda insanlar ne yapıyor? Âlimlerin meclislerinden uzak duruyor, dindar insanlara, hidayet ehli olanlara, sünnetleri taşıyanlara ve hak üzere duranlara karşı çıkıyorlar... Kendini düzeltmek isteyen kişi şunu da bilsin: Bu insanlar tarihleri hesaplamakla, zamanlarını takip etmekle meşguller. Hz. İsa’nın (a.s.) doğum günü, Noel ve Hamsin Yortusu hakkında sürekli sorular soruyorlar. Ama ne yazık ki, kendi peygamberleri Hz. Muhammed’in (s.a.v.) doğum tarihi hakkında bilgi edinmeye pek de ilgi göstermiyorlar. Halbuki

²⁷ *ed-Dürrü’l-munazzam* isimli eser, bu sebeple kaynaklarda bazen babasına bazen de kendisine nispet edilerek aktarılmıştır. Babasının eserini tamamladığı için de eser, “et-Tekmile *ed-Dürrü’l-munazzam*...” olarak da isimlendirilmiştir. bk. Ömer Rızâ Kehhâle Kehhâle, *Mu’cemu’l-mu’ellifin* (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâîl-‘Arabî, ts.), 9/4.

²⁸ Hayatı hakkında bilgi için bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Ğirnâtî İbnu’l-Hatîb, *el-İhâta fî ahhâri Ğirnâta* (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 1975), 3/11-12; Ebü’l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed Makkârî, *Ezhâru’r-riyâd fî ahhâri’l-Kâdî İyâz*, thk. Mustafa es-Sekkâ (Kahire: Matbaatu Lecneti’t-Te’lîf ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1358/1939), 2/377-378.

²⁹ Azeî, *ed-Dürrü’l-munazzam*, 90.

³⁰ Azeî, *ed-Dürrü’l-munazzam*, 137, 148.

peygamberimizin doğum gününü kutlamak, Allah'ın bize verdiği nimetlerden birine şükretmenin bir gereğidir. Allah, peygamberimizle bizi sapıklıktan kurtardı. Bizi doğru yola iletti. Bizim için en hayırlı olanı istedi. Günahlarımızı affetti. Bizi cehennemden korudu... Bu insanlar, soru sormanın yanında bu günleri araştırmak, kutlamak ve ona özel önem vermek için birçok bid'at ve çirkin uygulama ortaya koymuşlardır. Açıkça belli olan sünnetleri ise terk etmişlerdir. Çocukları ve eşleri için sofralar kurmakta, bu sofralarda çeşitli meyveler ve yiyecekler sunmaktadırlar. Birbirlerine seçilmiş hediyeler vermektedirler. Resimlerin bulunduğu şehirleri ve mekanları tercih etmektedirler. Zenginler evlerinde tahtlar kurmakta, dükkân sahipleri de vitrinlerini süslemektedirler. Ey Müslümanlar! Bu bid'atlerden ve sapkınlıklardan uzak durun. Allah'ın dinine ve sünnetine sarılın. Allah'ın size emrettiği şeyleri yapın ve yasakladığı şeylerden kaçının... Birçok seyyah bize Endülü's'teki bazı şehirlerde yılbaşı kutlamalarının ne kadar pahalı olduğunu ve bu gecelerde yenen şeyleri anlattı... Bu fitneye nasıl karşı koyabilir ve çocuklarımızı bu sapkınlıktan nasıl koruyabiliriz? Görüyorum ki Endülü's halkına bu durumu getiren şey, Hristiyanlarla komşuluktan başka bir şey değildir.³¹

Yukarıdaki ifadelerde açıkça görüldüğü üzere Endülü's'teki Müslümanların Hristiyan adetlerini, geleneklerini ve bayramlarını taklit ederek kendi kimliklerinden uzaklaşmaları, Azeî ailesinin bu eseri kaleme almaya sevk etmiştir. Müellifin Endülü's hakkında edindiği bilgilerde ve ona gelen haberlerde birçok Hristiyan bayramının Müslümanlar tarafından kutlandığını ve bunun için hazırlıkların yapıldığını göstermektedir. Aslında Azeî'nin verdiği bilgiler Müslümanların Endülü's'te azınlık duruma gelmeleriyle bağlantılıdır. Bu dönemde Hristiyanların birçok bölgeyi hamiyetleri altına alması ve Müslümanların ele geçirilen topraklardan göç etmek durumunda kalmaları bu süreci doğurmuş gibi görünmektedir. Ayrıca yukarıda sosyo-politik ortam bahsinde verilen bilgiler ve müdencelere uygulanan politikalar Azeî'nin tespitini ve mevlid eseri yazma ihtiyacını anlaşılır kılmaktadır. Dolayısıyla siyasi anlamdaki güç kaybı kültürel anlamda da bir zayıflamaya yol açmış olmalıdır. Bu zayıflama süreci Azeî ailesinin yaşadığı dönemde doruk seviyesine ulaşmış gibi görünmektedir.

Azeî'lerin bu argümanları zikretmelerinin temelinde, Müslüman fertlerin başka kavimlere benzemelerinin uygun olmayacağı düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle, mevlid kutlamalarının uygunluğu tartışmasından önce, kültürel benzeşmenin doğru olup olmayacağı tartışması, rivayetlerden destekle ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Hz. Peygamber'in ve selef âlimlerinin bu tür kutlamaları eleştirdiği ve başka milletlerin geleneklerini taklit eden kişinin o millettten sayılacağı aktarılmıştır. Diğer milletlerin kültürlerini sahiplenmenin İslam tarihinde kınandığı ifade edilmiştir.³² Dolayısıyla Azeî burada Endülü's'teki

³¹ Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 97-99.

³² Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 100-101.

Müslümanların karşılaştıkları zorluklara temas etmekle kalmamış, diğer milletlere benzeşmenin doğru olmayacağını ifaderek uyarıda bulunmuştur.

Azeî, Müslümanların diğer milletlere benzeşme konusundaki yaklaşımını ortaya koyarken, Hz. Peygamber'in hayatından ve sonraki dönemlerden örnekler sunmaktadır. Tartışmanın gelişimini aktardıktan sonra, Endülü's'teki Müslümanların İslâmî olmayan adet ve gelenekleri benimsemelerinin sakıncalı olacağını ifade etmiştir. Ayrıca, bu durumun Müslüman kimlik bilincinin yok olmasına yol açacağını öngörmüştür. Bununla birlikte, mevlid merasimlerini bid'at kavramı çerçevesinde değerlendirirse de bunları zorunlu bir yol olarak sunmuştur. Sonuç olarak Azeî, konu hakkındaki tüm tartışmaları ve farklı yaklaşımları ele aldıktan sonra Hz. Peygamber'in mevlidinin önemini şu ifadelerle açıklamaktadır:

İnsanları Endülü's'te etkileyen şeylerden biri de Hz. İsa'nın doğum günü hakkındaki sorulardı. Sık sık bu konu hakkında sorular sorulurdu. Halbuki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğum günü hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları ve onu kutlamaları daha öncelikli/ evla değil miydi? Birçoğu Hz. Peygamber'in doğum günü hakkında bilgi sahibi değil. Oysaki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğum günü, Fil Yılı'nda, Rebiülevvel ayının on ikinci Pazartesi günüydü. Vefatı da hicretin on birinci yılında, Rebiülevvel ayının on ikinci pazartesi günü öğle vakti gerçekleşti. Allah onu salat ve selamıyla şereflendirsın ve yüceltsin. Hz. Peygamber'in doğum günü, fazileti ve bereketi nedeniyle daha fazla sorulması ve bilinmesi gereken bir gündür.³³

Azeî'lerin diğer milletlere benzeme konusundaki rivayetleri erken dönem Endülü'slü âlim Muhammed b. Vaddâh'tan (öl. 287/900) aktarması, Endülü's'ün erken dönemlerinde de konunun tartışıldığını düşündürmektedir. Doğrudan bu konuyla ilgili elimizde bir veri olmamasına rağmen, Endülü's coğrafyasına Müslümanların gelip yerleşmeleri, bölgede Hristiyan ve Yahudilerin çoğunlukta olmaları sebebiyle, Endülü's'ün fethi sonrasında benzer bir sürecin yaşanmış olması muhtemeldir.

ed-Dürrü'l-munazzam isimli eser, muhteva ve yöntem bakımından yazılan mevlid eserlerinden farklılık oluşturur. Mevlid türünün daha iyi anlaşılması için iki eserin bazı hususiyetler bakımından mukayese edilmesi oldukça önemlidir. Bu mukayese, türün gelişimini daha iyi kavramamızı ve Azeî'nin eserini yazma gayesini anlamamızı sağlayacaktır.

İbn Dihye el-Kelbî ve Azeî'nin eserleri, mevlid türünün ilk örnekleri olarak mukayese edildiklerinde, mevlid türünün henüz gelişme aşamasında olduğunu ve belirli bir kalıba oturmadığını göstermektedir.³⁴ İbn Dihye'nin eseri, bir siyer kitabı hüviyetindedir

³³ Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 106.

³⁴ Mensur eserlerin mevlid merasimlerinde okunması güç olduğundan sonraki dönemlerde kısa ve manzum eserlerin yazıldığı bilinmektedir. Nitekim Azeî'nin mensur mevlid eseri hacim olarak büyük

ve büyük ölçüde kronolojik bir sıra takip etmektedir. Nesep bahsi ile başlayan eser, Hz. Peygamber'in vefatı ile sona ermektedir. Azefî'nin mevlidinde ise tematik bir yaklaşım benimsenmiştir. İki mevlid eseri arasında en belirgin fark, gazve konusuna yaklaşımdaki ayrışmadır. İbn Dihye, eserinde Hz. Peygamber'in katıldığı gazveleri ve siyerin Mekke ve Medine dönemi olaylarını ele alırken, Azefî'nin eserinde gazve rivayetlerine yer verilmiş ve Medine dönemi olayları ele alınmamıştır. Dolayısıyla İbn Dihye'nin amacı Hz. Peygamber'in hayatını doğumundan vefatına kadar bir bütün olarak ele almaktır. Azefî'nin çalışmadaki amacı ise merkeze Hz. Peygamber'in doğumunun alındığı, gençlik yılları, büyümesi, nübüvvetinin alametleri, şahsiyeti, şemâli, hasâisi ve mucizeleri gibi konuları aktarmaktadır. Azefî'nin eseri, günümüzde bilinen mevlid kitaplarının geniş ve hacimli halini oluşturur. Sonuç olarak mevlid gayesiyle yazılan bu iki eser arasında içerik açısından ciddi farklılıklar olduğu ileri sürülebilir.

Ortaya çıkan bu farklılıklar, yukarıda ifade ettiğimiz hususları destekler niteliktedir. Endülüs coğrafyasında ortaya çıkan mevlid kutlamalarının İbn Dihye'nin tesiriyle olmadığını bir açıdan göstermektedir. Zira Azefî ailesi, mevlid kutlamalarına Müslümanların kimlik bilincinin muhafazasına katkıda bulunan bir unsur olarak yaklaşmıştır. Bu sebeple eser, savunmacı bir üslupla kaleme alınmış ve mevlid kutlamalarına meşruiyet zemini oluşturulmaya çalışmıştır. İki eser arasındaki belirgin fark da bu şekilde gerçekleşmiştir.

Hız. Peygamber'in Müslümanlar için ifade ettiği anlam onun siyerini yazan âlimler tarafından vurgulanmış ve eserlerinin odak noktasını oluşturmuştur. Bu bakımdan Azefî de eserine Hız. Peygamber'in siyerinin bilinmesini gerekli/vacip gören İbn Fâris'in (öl. 395/1004) *Evcezü's-siyer* isimli muhtasar risalesinden alıntı yaparak başlamıştır:

Bu risale, Resûlullah'ın (s.a.v.) nesebi, doğumu, kökeni, peygamber olarak gönderilişi, gazvelerindeki durumlarının zikri, çocuklarının, amcalarının ve eşlerinin isimlerinin bilgisine dair Müslüman bir kişinin hıfzetmesi, din sahibi herkesin bilmesi gereken hususları ele alacaktır. Zira bunları bilen rütbesi bilmeyeninkinden yüksek olur. Aynı şekilde bunları bilmek göğüste bir tatlılıktır; hayır meclisleri, Allah'ın Kitabı'ndan sonra, Resûlullah'ın (s.a.v.) haberlerinden daha güzeli ile mamur olmamıştır.³⁵

Azefî, bu alıntıdan sonra İbn Fâris'in, Müslümanlara Hız. Peygamber'in doğumunu/hayatını bilmeyi vacip gördüğünü ifade etmektedir. Devamında İbn Kuteybe'den

olduğundan ve kutlamalarda okunmasının güç olmasından dolayı Ebû İshâk İbrâhîm b. Ebû Bekr et-Tilimsânî (öl. 690/1291) tarafından özetlenerek kaside haline getirilmiştir. Bu eser, 185 beyit şeklinde manzum bir formda kaleme alınmıştır. Muhammed Menûnî, *Varakât an hadâratî'l-Merîniyyîn* (Dâru'l-Beydâ: Matba'atü'n-Necâhi'l-Cedîde, 2000), 291, 531.

³⁵ Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî İbn Fâris, "Beşerin En Hayırlısının Kısa Hayatı", çev. Feyza Betül Köse, *Hadis ve Siyer Araştırmaları/Hadith and Sira Studies* 2/1 (2016), 137.

(öl. 276/889) iktibasta bulunan Azefî, onun da benzer bir görüşe sahip olduğunu şu şekilde aktarmıştır:

Ebû Muhammed b. Kuteybe de *el-Ma'arif* adlı eserinde şöyle demiştir: Bu kitap, Allah'ın şerefli bir mertebeye lütfettiği, terbiye ile avamdan ayırdığı ve ilim ve beyan ile halka üstün kıldığı her Müslüman'ın öğrenmesi gereken, ezberlemesi ve koruması gereken bilgileri içerir. Bu bilgiler sayesinde, kralların meclislerinde onlarla oturduğunda, soylularla beraber olduğunda ve ilim sahibi kişilerle sohbet ettiğinde muhtaç kalmayacaktır. Daha sonra kitabının sırasını anlatırken şunları söylemiştir: Bunun ardından, Hz. Peygamber'in nesebini, amcalarını, halalarını, anne ve babalarının dedelerini, kayınvalidelerini, eşlerini, çocuklarını, kölelerini ve doğumundan vefatına kadar olan hayatını, risaletini ve gazvelerini anlatan Hz. Peygamber'in haberlerini ekledim.³⁶

Azefî, iktibasta bulunduğu âlimlerin sözlerinden hareketle Hz. Peygamber'in hayatının öğrenilmesinin vücûbiyetini ifade etmiştir. Sözlerinin devamında ise tarihçi, tabakat âlimi, ensâb ve diğer ilimlerle uğraşan birçok âlimden örnekler vererek onların da eserlerine Hz. Peygamber'in nesebi ve doğumuyla başladıklarını belirtmiştir. Ona göre bunu yapmalarının sebebi, Hz. Peygamber'in Allah tarafından insanlara gönderilen bir rahmet peygamberi olmasıdır. Sonuç olarak Azefî, eserine verdiği ilk başlığa ve aktardığı görüşlere göre Hz. Peygamber'in hayatını bilmeyi vacip görmektedir. Yine ona göre Hz. Peygamber'in doğduğu gün olan pazartesi günü oruç tutmak gerekir. Azefî, uzun uzadıya rivayetler aktararak Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarından hareketle bu günde oruç tutmanın fazileti üzerinde durmaktadır.³⁷ Azefî, Hz. Peygamber'in hayatını bilmenin gerekliliğini ve ona tazimde bulunmanın ifade ettiği anlamı şu şekilde izah ederek eserinin birinci bölümünü noktalamaktadır:

Eğer mübah bir amel, âlemlere rahmet olarak gönderilen ve biz Müslümanlara özel bir lütuf olan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tazim niyetiyle yapılırsa, bu amele vefa göstermek gerekir. Çünkü bu, nimete şükretmek ve Allah'ın lütfunu anmaktır. Nitekim Yüce Allah Al-i İmran 164. ayette 'Allah, müminlere içlerinden bir peygamber göndererek lütufta bulundu...' buyurmaktadır. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) anmak, Allah'ın bize bahşettiği en büyük nimetlerden biri olan bu peygamberin ümmeti olmamızın şükrüdür. Ayrıca onu anmak, Allah'a hamdetmek ve onun doğum günü ve nübüvvet alametlerinin o gün ortaya çıkması gibi anları hatırlamaktır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risaleti ve bütün insanlara gönderilmesi, Bedir'de Allah'ın bize verdiği zafer gibi Allah'ın bize lütfettiği diğer nimetleri de hatırlamamızı sağlar.³⁸

Netice itibarıyla Azefî, eserinin mukaddimesi ile birinci bölümünde mevlid kutlamalarının caiz olduğunu temellendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda öncelikle bid'at

³⁶ Azefî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 133-134.

³⁷ Azefî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 133-138.

³⁸ Azefî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 139.

kavramını ele almış, özellikle diğer milletlere benzemeyi reddeden anlayış çerçevesinde değerlendirmiştir. Ardından, Hz. Peygamber'in İslâm dini ve Müslümanlar açısından taşıdığı anlamı vurgulamıştır. Hz. Peygamber'e gösterilecek saygı ve tazimin, bir vefa borcu olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede, mevlid kutlamalarının bid'at sayılamayacağını farklı açılardan delillendirmeye gayret etmiştir. Bunu yaparken de Endülüs sosyo-politik ortamını kendisine dayanak noktası olarak getirmiş ve bid'at tartışmalarına bu çerçevede yaklaşmıştır. Bu bakış açısı Azeî'nin Endülüs'te mevlid merasimlerini başlatma gayesinin meşruiyet zeminini oluşturmaktadır. Bu nedenle bid'at algısına yaklaşım ve getirdiği eleştirel türün Endülüs'te başlamasını anlaşılır kılmaktadır.

4. Mevlid Kutlamalarının Başlaması ve Bid'at Algısı

Eyyûbîler Devleti döneminde başlayan ve sonrasında Mağrib ve Endülüs'te görkemli bir şekilde devam eden mevlid merasimleri, bu kutlamaların caiz olup olmadığına dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışma bid'at kavramı etrafında cereyan etmiştir. Bu sebeple Azeî, eserinde kültürel benzeşme tartışmalarından sonra bid'at kavramını ele almıştır. İslam âlimleri, erken dönemlerden itibaren sahâbenin ve sonraki nesillerin bid'at kavramına karşı yaklaşımlarını merkeze alarak, herhangi bir şer'î delile dayanmayan uygulamaları "bid'at" olarak nitelendirmişlerdir. Bu görüşün temelinde, Hz. Peygamber'in sünnetinin esas alınması ve sonraki dönemlerde ortaya çıkan, Hz. Peygamber döneminde bir benzerinin olmadığı hükümlerin reddi yer almaktadır.³⁹ Muhtemelen zamanla mevlid merasimlerine artan ilgi bu kutlamaların dini meşruiyetinin tartışılmasına yol açmıştır.

Bid'at tartışmalarının temelinde mevlid merasimlerine harcanan maddi kaynaklar etki etmiş gibi görünmektedir. Eyyûbîler döneminde mevlid kutlamalarına büyük bir önem verildiği, Kökböri tarafından organize edilen mevlidlere İslam âleminin çeşitli yerlerinden insanların geldiği aktarılmıştır. Kökböri'nin Mevlid törenlerine her yıl 300.000 dinar para harcadığı belirtilmiştir.⁴⁰ Mağrib ve Endülüs'te de Mevlid törenleri için birçok hazırlık yapılmış ve günlerce kutlama yapılmıştır. Törenlere katılanlara yeme ve içmenin tedariki, bu törenlerde giyilecek kıyafetler, mumlar ve güzel kokular yapılan hazırlıklar arasındadır. Ayrıca törenlerdeki özel zamanları haber veren saatler bu kutlamalarda önemli bir yer tutmaktadır.⁴¹ Mevlid törenlerinin icrasına Osmanlı dönemine gelindiğinde ise ayrı bir önem verilmiş ve hazırlıklar daha da artmıştır. Öyle ki mevlid

³⁹ Bid'at teriminin ortaya çıkışı, keyfiyeti ve alimlerin konu hakkındaki görüşleri için bk. Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 14 Ağustos 2023).

⁴⁰ Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî tevârihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dımaşk: Dâru'r-Risâle, 1434/2013), 22/325.

⁴¹ Mağrib ve Endülüs'te mevlid kutlamalarında yapılan hazırlıklar hakkında detaylı bilgi için bk. Tamdoğan, "Mağrib'de Mevlid-i Nebî Merâsimleri", 104-116.

merasimlerinin yapılması için mevlid vakıfları kurulmuştur.⁴² Bu doğrultuda mevlid merasimlerine artan ilgi ve İslam devletlerinin bu kutlamalar için harcadığı para ve törenlerin yapısı âlimlerin dikkatini çekmiş ve fikhî hükmünü tartışmaya açmış gibi görünmektedir.

Mevlid kutlamalarının Endülüs'te yaygınlaşmasına ve kutlanmasına öncülük eden Azeî ailesinin mevlid kutlamalarına yaklaşımları ile bid'at tartışmalarına bakışı farklılık arz etmiştir. *ed-Dürrü'l-munazzam* adlı eserin mukaddime kısmında bid'at kavramı ele alınmıştır. Bu kısımda Azeî ailesinin eserini oluştururken öncelikli kaygılarını Endülüs toplumun içerisinde bulunduğu sosyo-politik ortam oluşturmuştur. Ancak sünnî İslam dünyasında mevlid uygulamasının bid'at olarak görülebilmesi ihtimaline karşılık Azeî, bid'at tartışmalarına değinmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Müslümanların kimlik muhafazasının önemi bid'at konusuna öncelenmiştir de denilebilir. Nitekim Azeî ailesinin endişeleri, kısa süre sonra gerçeğe dönüşmüş ve haklılıkları, özellikle Moriskolara yapılan zulümlerle somutlaşmıştır. Bu münasebetle Azeî ailesinin, bid'at kavramına yaklaşımı önem arz etmektedir:

Halife-i Râşidin ve muvaffak emirler, sahabîlerden ve onları takip edenlerden, sonra da hidayet rehberi halifelerden ve mümin âlimlerden olanlar, Müslümanların öncekilerinin uygulamadığı, dinî meselelerdeki yeniliklere/muhdesât karşı uyarıda bulunurlar. Din konusunda, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber'in şeriatında aslı olmayan şeylerle dinî sapıklığa sürüklemekten sakındırırlar. Hz. Ömer'in (r.a.) bu hususta takip ettiği yöntem, 'her kim ki dinde bir bid'at çıkarır veya saparsa, onun yolundan gitmeyin.' şeklindedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Benden sonra Hz. Ebubekir ve Ömer'e uyun!⁴³

Bid'at kavramının açık bir şekilde beyan edilmesinin ardından, Hz. Peygamber'in uygulamalarının yanı sıra Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in uygulamalarına da dikkat çekilmektedir. Müellif, Hz. Ömer'in bazı uygulamalarına değinerek meseleyi ehl-i kitaba benzemeyi yasaklayan rivayetlerle sürdürmüştür. Azeî, çok sayıda ayet ve hadisten istifade ederek bu bölümde Müslümanların ehl-i kitaba benzemelerini engelleyen açıklamalar yapmıştır.⁴⁴ Azeî, eserin ilerleyen sayfalarında İmam Şafiî'nin bid'at ile ilgili açıklamasını delil getirerek bir nevi kendi görüşünü de aktarmıştır. Bu görüşe göre, sünnete uygunluk arz eden hususlar, hoş görülen ve yapılmasında herhangi bir mahzur bulunmayan bid'atlar (bid'at-ı mahmûde) olarak değerlendirilirken; sünnete uygun olmayan ve

⁴² Detaylı bilgi için bk. Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 6/11 (2008), 55-69.

⁴³ Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 91.

⁴⁴ Müslümanların, Yahudi ve Hristiyanlara benzememesi gerektiğine dair yaptığı açıklamalar için bk. Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 92-97.

yapılması hoş görülme-yen bu tarz uygulamalar ise kınanan bid'atler (bid'at-ı mezmûme/ğayru mahmûde) olarak nitelendirilmektedir.⁴⁵

Azeî'nin mevlid kutlamalarını savunurken dayanak olarak kabul ettiği bir diğer husus ise bu uygulamanın başka yerlerde de kutlanıyor olmasıdır. Bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade eder:

İnsanlar zannedyorlar ki mevlid kutlamaları sadece bu topraklarda icra ediliyor. Oysaki hacılar, yolcular ve oraya giden insanlar gördüler ki Hz. Peygamber'in doğduğu günde Mekke'de alışveriş durur, herkes Hz. Peygamber'in doğum yerine hızla hareket eder. Hz. Peygamber'in doğum gününde Kâbe açılır ve insanlar ziyaret eder.⁴⁶

Benzer ifadeler Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'in (öl. 614/1217) eserinde de mevcuttur. İbn Cübeyr 579/1183'te Mekke'yi ziyareti esnasında gördüğü manzarayı aktarmış ve insanların Hz. Peygamber'in doğum gününde, doğduğu evin (İbn Cübeyr bu evi Dâru Hayzürân olarak isimlendirmektedir. Muhtemelen Hârûnürreşîd'in annesi Hayzürân'ın tamir ettirmesinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir.) ziyarete açıldığını ve Mekke'deki diğer kutsal mekanların bu sebeple ziyarete açıldığını ifade etmiş ve insanların ziyaret ettiklerini belirtmiştir.⁴⁷

Sonuç olarak Azeî, mevlid kutlamalarının fikhî hükmü üzerinde durmuş ve eserinin önemli bir kısmını mevlid kutlamalarına meşruiyet zemini oluşturmaya ayırmıştır. Azeî, bu vesileyle Hz. Peygamber'in mevlidinin önemini insanlara anlatmaya çalışmış ve mevlidin icra edilmesini teşvik etmiştir. Böylelikle mevlid kutlamalarını, Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve saygının bir göstergesi olarak görmüştür.⁴⁸ Azeî, Hz. Peygamber'in doğumunun İslam tarihi açısından taşıdığı önemi ve bu olayın kutlanmasının gerekliliğini savunmuştur. Mevlid kutlamalarının Müslümanları bir araya getirecek ve dinî duygularını pekiştirecek bir vesile olduğuna inanmıştır. Azeî'nin mevlid hakkındaki görüşleri, sonraki dönemlerde birçok âlim tarafından kabul görmüş ve Mağrib ve Endülüs'te mevlid kutlamalarının yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, İslam dünyasının farklı coğrafyalarında icra edilen Mevlid-i Nebî merasimlerinin tarihsel kökenleri ve toplumsal tezahürleri, özellikle Endülüs coğrafyası bağlamında incelenmiştir. Mevcut literatürde sıklıkla Fâtımîler ve Eyyûbîler dönemlerine

⁴⁵ Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 126.

⁴⁶ Azeî, *ed-Dürrü'l-munazzam*, 125.

⁴⁷ Ebü'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed İbn Cübeyr, *Rihletu İbn Cübeyr* (Beyrut: Dâru Beyrût, ts.), 92.

⁴⁸ Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve saygının bir göstergesi olarak Endülüs'te çeşitli türlerin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. bk. Akyürek, *Siyer Edebiyatı: Endülüs*, 117-120; Ayrıca bk. Nizamettin Parlak, "Hz. Muhammed (a.s.) için Yazılan Şiirlerin Endülüs'teki Yansımaları: Kasîde Fî Medhi'n-Nebî Geleneği", *Akademik Siyer Dergisi* 2 (2020).

atıfta bulunulan bu kutlamaların, Endülüs özelinde kendine özgü dinamikler sergilediği ve Müslüman kimliğinin inşası ile diğer kültürlerle karşı bir direnç mekanizması olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir.

Endülüs coğrafyasındaki mevlid kutlamalarının temelinde, İslam inancının muhafazası ve Müslüman kimliğinin yeniden tahkimi arayışının yattığı anlaşılmıştır. Bu süreçte Hz. Peygamber'in mevlidinin önemli bir referans noktası olarak öne çıktığı görülmektedir. Zamanla, bu merasimler Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve saygının görkemli bir ifadesi haline gelmiş ve zengin bir mevlid literatürünün oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Geç dönem ulemanın mevlid kutlamalarına yönelik tartışmaları, merasimlerin dinî açıdan meşruiyeti ve bid'at olup olmadığı ekseninde yoğunlaşmıştır. Bu kaygıdan hareketle Azefî, tartışmalardan bir asır önce bunu öngörmüş ve eserinde bu hususu tartışmıştır. Azefî, Endülüs'teki sosyo-politik koşulların doğurduğu buhranın etkisiyle zayıf düşen Müslümanları, başka milletleri taklitten ve onlara benzemekten uzak tutmanın öncelikli bir hedef olması gerektiğini düşünmüştür. Bunun da mevlid merasimleri aracılığıyla kısmen gerçekleştirilebileceğine inanmıştır.

Azefî ailesinin Endülüs'teki mevlid kutlamalarının öncülerinden olduğu ve yazdıkları eserle ile halkı gayrimüslim adetlerinden uzaklaştırma çabalarıyla önemli bir rol üstlendikleri belirlenmiştir. Bu bağlamda, mevlid kutlamalarının bölgedeki sosyo-politik gelişmelerin etkisiyle, Müslümanların kültürel asimilasyonunu engelleme amacını taşıdığı söylenebilir.

Sonuç olarak, Endülüs'teki mevlid kutlamalarının kökenleri ve gelişimi, tek bir nedene indirgenemeyecek kadar çeşitlidir. Dinî, tarihî, siyasî ve sosyo-kültürel faktörlerin etkileşimiyle ortaya çıkan bu merasimlerin anlaşılması, İslam dünyasındaki farklı kutlama pratiklerinin daha bütüncül bir perspektifle değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Günümüzde mevlid kutlamalarına yönelik eleştirilerin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından, Endülüs örneğinin dikkate alınması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- A'racî, Nidâl Müeyyed Mâl Azîz. *ed-Devletü'l-Merîniyye alâ ahdi's-Sultân Yûsuf b. Ya'kûb el-Merînî (685-706/1286-1306)* Musul: Câmiatü Musul, 1425/2004.
- Adıgüzel, Adnan. *Mağrib Medeniyetinin Zirvesi Muvahhidler Kuruluş Dönemi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Adıgüzel, Adnan. *Murabıtlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024.
- Adıgüzel, Cumhur Ersin. "İspanya Krallığı". *Günümüz Avrupasında Müslüman Azınlıklar*. ed. İrfan Aycan. 386 -399. Ankara: Otto Yayınları, 2021.
- Ağarı, Şerife. "Türkçe Mevlidler Üzerine Yapılmış Çalışmalar Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi". *Türk Kültüründe Mevlit Geleneği Uluslararası Sempozyumu*. 255-280. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Akyürek, Yakup. *Siyer Edebiyatı: Endülüs*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.

- Azefî, Muhammed b. Ahmed. *ed-Dürri'l-munazzam fî mevlidi'n-nebiyyi'l-mu'azzam*. thk. Abdullah Hammâdî. Amman: Durûb li'n-neşr ve't-tevzî', 2016.
- Çulfaz, Şevval Sena. "Mevlid Bibliyografyası". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 31 (2023), 165-229.
- Dâye, Muhammed Rıdvân. *Fî'l-edebi'l-Endelûsî*. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1421/2000.
- Erdem, Sargon. "Aljamia". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 23 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aljamia>
- Ferrûh, Ömer b. Abdirrahmân b. Ömer. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 6 Cilt Beyrut: Daru'l-ilm li'l-melayin, 1983.
- Gilick, Thomas F. *Islam and Christian Spain in the early Middle Ages*. Leiden: Brill, 2005.
- Gökalp, Hüseyin. *Moriskolar: Zorla Hristiyanlaştırılan Endülüslü Müslümanlar* İsyambul: İnsan Yayınları, 2023.
- İbn Cübeyr, Ebü'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed. *Rihletu İbn Cübeyr*. Beyrut: Dâru Beyrût, ts.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. "Beşerin En Hayırlısının Kısa Hayatı". çev. Feyza Betül Köse. *Hadis ve Siyer Araştırmaları/Hadith and Sira Studies* 2/1 (2016), 137-143.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-A'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt Beyrut: Dâru Sâdir, 1391/1971.
- İbnu'l-Hatîb, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Ğirnâtî. *el-İhâta fî ahhbâri Ğirnâta*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1975.
- Jarrar, Maher. "el-Meğâzî ve's-Siyer fi'l-Endelûs: Dirâsetün fi tetavvuri mefhumi'l-cihâd". *From Baghdad to Beirut: Arab and Islamic Studies in Honor of John J. Donohue S.J.* ed. Leslie Tramontini-Chibli Mallat. Beirut: Ergon Verlag Würzburg İn Kommission, 2007.
- Karataş, Ali İhsan. "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 6/11 (2008), 47-78.
- Kavas, Ahmet. "Afrika'da Mevlid Kutlamaları". *Diyanet İlmî Dergi: Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı* (2000), 559-574.
- Kehhâle, Ömer Rızâ Kehhâle. *Mu'cemu'l-mu'ellifin*. 15. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Makkârî, Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed. *Ezhâru'r-riyâd fî ahhbâri'l-Kâdî İyâz*. thk. Mustafa es-Sekkâ. 5. Kahire: Matbaatu Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1358/1939.
- Menûnî, Muhammed. *Varakât an hadâratî'l-Merîniyyîn*. Dâru'l-Beydâ: Matba'atü'n-Necâhi'l-Cedîde, 2000.
- Mıhçıoğlu, Abdurrahman. "Mağrib'de Mevlid Geleneği". *Tarihten Günümüze Mevlid-i Şerif*. ed. Kemal Yıldız vd. 411-418. Semerkant: Nizamiye Akademi, 2022.
- Özdemir, Mehmet. "Moriskolar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 12 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/moriskolar>
- Özdemir, Mehmet. "Müdeccenler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Eylül 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mudeccenler>
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarih*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Özdemir, Mehmet. "Güney Avrupa'da İlk Müslüman Azınlık: Müdeccenler ve Moriskolar". *Günümüz Avrupa'sında Müslüman Azınlıklar*. ed. İrfan Aycan. 14-36. Ankara: Otto Yayınları, 2021.

- Özel, Ahmet. "Mevlid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid#1>
- Özel, Ahmet. "Mevlid: Tarihi ve Dinî hükmü". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12 (Haziran 2002), 235-246.
- Parlak, Nizamettin. "Hz. Muhammed (a.s.) için Yazılan Şiirlerin Endülüs'teki Yansımaları: Kasîde Fî Medhi'n-Nebî Geleneği". *Akademik Siyer Dergisi* 2 (2020), 69-79.
- Parlak, Nizamettin. *Endülüs'ün Çöküşü*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. 23. Dımaşk: Dâru'r-Risâle, 1434/2013.
- Şeyban, Lütfi. *Endülüs, Direniş ve Soykırım*. İstanbul: Muhit Kitap, 2021.
- Şeyban, Lütfi. *Endülüs: Cihat, Reconquista, Convivencia*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri". *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 17/34 (2019a), 459-475. <https://doi.org/10.31591/istem.633615>
- Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Mağrib'de Mevlid-i Nebî Merâsimleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2019b), 99-132. <https://doi.org/10.21054/deuifd.628550>
- Tamdoğan, Zehra Gözütok. "Mağrib ve Endülüs'te Hz. Peygamber (sas)'e Muhabbetin Simgeleri - Mevlidiyyât, Sahîh-i Buhârî Hatimleri ve Mescid-i Nebevî'ye Gönderilen Mektuplar-". *Akademik Siyer Dergisi* 6 (Haziran 2022), 25-40. <https://doi.org/10.47169/samer.1111765>
- Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bidat>
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kây mâz. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 15. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.